

Leksykon socjologii moralności

Podstawy – teorie – badania – perspektywy

pod redakcją
Janusza Mariańskiego

© 2015 Copyright by Janusz Mariański & Zakład Wydawniczy »NOMOS«

Wszelkie prawa zastrzeżone. Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana, ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Recenzje: dr hab. Adam A. Szafrąński
dr hab. Andrzej Tarczyński, prof. UKW

Redakcja wydawnicza: Jadwiga Nagły
Redakcja techniczna: Dariusz Piskulak
Korekta: Anna Zaremba
Projekt okładki: Michał Dziadkowiec

ISBN 978-83-7688-370-0

KRAKÓW 2015

Zakład Wydawniczy »NOMOS«
31-208 Kraków, ul. Kluczborska 25/3u; tel./fax: 12 626 19 21
e-mail: biuro@nomos.pl; www.nomos.pl

uzyskiwania poparcia społecznego, budzą uznanie i autorytet w środowisku, podnoszą samoocenę, wzmacniają satysfakcję z uczestniczenia w życiu zbiorowym.

Arnold Karl-Heinz, Carola Lindner-Müller, 2012, *Assessment and Development of Social Competence: Introduction to the Special Issue*, „Journal for Educational Research Online”, t. 4, nr 1, s. 7–19; Dupréel Eugène, 1969, *Traktat o moralności*, przeł. Zygmunt Glinka, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe; Jakubowska Urszula, 1996, *Wokół pojęcia „kompetencja społeczna” – ujęcie komunikacyjne*, „Przegląd Psychologiczny”, t. 39, nr 3/4, s. 29–40; Mariański Janusz, 1989, *Wprowadzenie do socjologii moralności*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL; Mariański Janusz, 2007, *Wiedza religijna*, [w:] *Leksykon pedagogiki religii. Podstawy – koncepcje – perspektywy*, red. Cyprian Rogowski, Warszawa: VERBI-NUM, s. 832–833; Mead George H., 1955, *Mind, Self and Society*, Chicago: The University of Chicago Press; Mead George H., 1972, *The Philosophy of the Act*, Chicago–London: The University of Chicago Press; Mead George H., 1980, *The Philosophy of the Present*, Chicago–London: The University of Chicago Press; Strykowski Waclaw, Justyna Strykowska, Józef Pielałowski, 2007, *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Poznań: Wydawnictwo empi; Waters Everett L.A., Alan L. Sroufe, 1983, *Social Competence as a Developmental Construct*, „Developmental Review”, nr 3, s. 79–97.

Mariusz Zemło

KONFLIKT MORALNY. Konflikt moralny jest to sytuacja jednostki wymagająca dokonania wyboru między przynajmniej dwoma niedającymi się pogodzić działaniami lub zaniechaniami, mającymi charakter powinności moralnej. Towarzyszy mu niezdecydowanie i bezsilność jednostki, a po dokonaniu wyboru jednej z opcji, często poczucie winy. Powinność moralna jest skorelowana z zaaprobowanym przez jednostkę systemem aksjologiczno-normatywnym. Niespełnienie wymogów zgodnie z normami tego systemu wiąże się z rezydium moralnym, które oznacza pewną „pozostałość” po czynie w postaci sankcji moralnych, takich jak: poczucie winy, wstyd, wyrzuty sumienia, potrzeba zadośćuczynienia czy samousprawiedliwienia. Najczęściej terminu „konflikt moralny” używa się zamiennie z terminem „dylemat moralny”, choć, jak to później zostanie uzasadnione, istnieją możliwości ich rozróżnienia. Z perspektywy socjologicznej konflikt moralny jest trudny do empirycznej identyfikacji, trudno też dostępnymi narzędziami badawczymi zmierzyć jego skalę i natężenie.

Etymologicznie konflikt pochodzi z greckiego *konfligeres* i oznacza: „zderzenie”, „kolizja”, „konflikt”, „kolizja obowiązków”. Niektórzy autorzy próbują odróżnić konflikt od dylematu. Różnicę między tymi dwoma terminami można dostrzec już na poziomie etymologicznym, gdyż termin „dylemat” odnosi się do dwóch niedających się pogodzić opcji, w przeciwieństwie do konfliktu, w którym liczba sprzecznych opcji może być większa. Innym ważnym rozróżnieniem może być występujący w dylemacie dyskomfort i bezsilność jednostki wobec sprzecznych opcji, czego nie można dostrzec w sytuacji konfliktu. Barbara Chyrowicz uzasadnia to, odwołując się do dwóch rozróżnień. Pierwszy to umiejscowienie konfliktu, w przeciwieństwie do dylematu, na płaszczyźnie obiektywnej, co jest związane z brakiem wewnętrznego zaangażowania jednostki w sporną kwestię. Kolejnym jest aspekt moralny, który nie zawsze występuje w konflikcie, gdyż można mówić również o konflikcie przekonań i pragnień. Konflikt przekonań jest związany z wyborem jednej z opcji, które są spójne i oparte na faktach, jednak zestawione razem prowadzą do niespójności. Wówczas konflikt polega na poszukiwaniu opcji prawdziwej i odrzuceniu fałszywej, co tym samym kończy sprawę konfliktu. Konflikt pragnień natomiast dotyczy tego samego przedmiotu (pragnę czegoś, a zarazem to

samo odrzucam). Może on trwać, pomimo dokonanego wyboru jednej z opcji, w pewnym zakresie angażuje również wewnętrznie jednostkę.

Konflikt moralny ma inny charakter niż wymienione powyżej konflikty. Sprowadza się do przynajmniej dwóch odmiennych sądów moralnych, które domagają się powinności działania. Nie można wybrać jednej opcji a odrzucić drugą. Istnieje także znaczna trudność eliminacji jednej ze sprzecznych opcji, przy czym mogą zaistnieć sytuacje, w których nie można jej wykluczyć, a tym samym wykluczyć powinności z niej wynikającej. Thomas Nagel zauważa, że nie każdy konflikt jest dylematem, a tylko ten wiążący się z trudnym do rozstrzygnięcia wyborem pomiędzy działaniami, które pozostają ze sobą w sprzeczności. Tym samym pojęcie konfliktu jest szersze niż dylematu. Natomiast jeśli analiza dotyczy płaszczyzny moralnej, to terminów „konflikt” i „dylemat” można używać zamiennie (Chyrowicz 2008).

Ważnym elementem konfliktów moralnych jest ich wymiar powinnościowy. Rozróżnia się powinności moralne i pozamoralne. Te ostatnie mogą się odnosić do powinności oczekiwanych (samolot powinien wylądować za 30 minut), czy powinności o charakterze racjonalnym (biorąc pod uwagę obecne oprocentowanie mojej lokaty oszczędnościowej w dotychczasowym banku, powinienem zmienić bank na proponujący wyższy wskaźnik rocznego oprocentowania). Kolejnym rodzajem jest powinność tetyczna, w znaczeniu, o którym pisała Maria Ossowska. W tym kontekście powinność tetyczna jest związana z pewną normą uzasadniającą autorytet osoby, która ją ustanowiła. Nieprzestrzeganie przez jednostkę normy tetycznej może pociągać za sobą odpowiedzialność. Powinność tetyczna może posiadać wymiar moralny w sytuacji, kiedy jest związana z porządkiem moralnym. Powinność teleologiczna (hipotetyczna) natomiast jest związana z racjonalizacją środków potrzebnych do realizacji zakładanego przez jednostkę celu. Konflikt charakteryzujący się powinnością hipotetyczną jest rozstrzygalny – zależy od zakładanego celu, a rezygnacja z niego oznacza zanik powinności.

Konflikt moralny to sytuacja wyboru między dwoma powinnościami, z których obie mają charakter moralny. Od żadnej z nich jednostka nie może się uchylić bez poczucia bezsilności i niezdecydowania. Choć trzeba nadmienić, że nie każda powinność moralna będzie miała charakter kategoryczny. Problem winy – istotny dla moralnego rezydium – jest związany z wyrzutami sumienia doświadczanymi po podjęciu decyzji, z wewnętrzną potrzebą zadośćuczynienia oraz świadomością działań, które nie minimalizowały konfliktu moralnego.

Barbara Chyrowicz w książce *O sytuacjach bez wyjścia w etyce* (2008) przedstawia typologię dylematów. Pierwszy z nich dotyczy rodzaju powinności, która może mieć charakter moralny, jak i pozamoralny. W ramach dylematu moralnego wyróżniamy jego odmianę religijną (związaną z przyjęciem wymogów określonej religii) i jurydyczną (związaną z obowiązkiem przestrzegania prawa). Do dylematów pozareligijnych można zaliczyć wspomniane już konflikty pragnień bądź przekonań, które bywają określane jako roztropnościowe. Kolejnym typem dylematu jest zakres powinności, do którego zaliczamy dylemat ideałów. Walter Sinnott-Armstrong ukazuje go na przykładzie pragnienia pomocy dwóm potrzebującym osobom, podczas gdy możliwości jednostki ograniczają się do pomocy tylko jednej. Innym dylematem w tym obszarze jest dylemat lepszego wyboru czy ideału i wymagania. Kolejne typy dylematów rozróżnione są ze względu na źródło powinności albo ze względu na skutki dokonanego wyboru.

W socjologii moralności interesującym zagadnieniem jest zderzenie aksjologiczne i konflikt zinternalizowanych norm moralnych z innymi systemami aksjologiczno-normatywnymi (np. z normami prawnymi). System aksjologiczno-normatywny wyniesiony z domu rodzinnego czy tradycji religijnej może się zderzać z odmiennymi wzorami zachowań. Często powodem konfliktu moralnego może być kwestia uzgodnienia moralności z systemem prawnym. Nie zawsze moralność i prawo muszą się ze sobą pokrywać, gdyż różnią się treściowo i formalnie, choć nie wykluczają się wzajemnie.

Czynność niezgodna z normą może, ale nie musi, rodzić poczucie winy, któremu towarzyszy wewnętrzna kara, zwana wyrzutami sumienia (negatywna samoocena jednostki). Oddzielenie sankcji wewnętrznych od zewnętrznych nie jest łatwe, gdyż zjawiska te bardzo często nakładają się na siebie. Sankcje o charakterze moralnym są często bardziej skuteczne niż przymus stosowany przez organy władzy państwowej. Niekiedy jednak naruszenie nakazów i zakazów moralnych spotyka się z silną reakcją w społeczeństwie, a potępienie to może przybierać różnorodne formy nacisku społecznego (Mariański 2006: 310).

Sytuacja życiowa jednostki w społeczeństwach ponowoczesnych jest trudniejsza niż w społeczeństwach tradycyjnych. Współczesne społeczeństwa, z niejednorodnymi porządkami moralnymi czy coraz częściej występującym dylematem pluralizmu, charakteryzują się trudnymi do jednoznacznej oceny kwestiami moralnymi, a nawet dylematami o nierozstrzygalnym charakterze. U wielu osób pojawia się poczucie zagubienia i kryzysu tożsamości osobowej. Tym samym liczba konfliktów moralnych doświadczanych przez jednostkę będzie znacznie większa.

Chyrowicz Barbara, 2008, *O sytuacjach bez wyjścia w etyce. Dylematy moralne: ich natura, rodzaje i sposoby rozstrzygnięcia*, Kraków: Wydawnictwo Znak; Mariański Janusz, 2000, *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego: hipotezy wstępne*, „Studia Płockie”, t. 28, s. 121–139; Mariański Janusz, 2006, *Socjologia moralności*, Lublin: Wydawnictwo KUL; Morthersill Mary, 1996, *The Moral Dilemmas Debate*, [w:] Henry E. Mason (red.), *Moral Dilemmas and Moral Theory*, New York–Oxford: Oxford University Press, s. 66–85; Nagel Thomas, 1997, *Pytania ostateczne*, przeł. Adam Romaniuk, Warszawa: Fundacja Aletheia; Ossowska Maria, 1994, *Podstawy nauki o moralności*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; *Podręczny słownik grecko-polski*, 1989, red. Teresa M. Kambureli, Thanisis Kamburelis, Warszawa: Wiedza Powszechna; Sinnott-Armstrong Walter, 1988, *Moral Dilemmas*, Oxford: Basil Blackwell.

Tomasz Adamczyk

KONFORMIZM SPOŁECZNY (łac. *conformo* – nadaje kształt) – termin ten jest stosowany w socjologii w kilku znaczeniach:

a) Jako mniej lub bardziej ściśle podporządkowanie się jednostek i grup społecznych wartościom, normom i wzorom zachowań, przyjętym i obowiązującym w społeczeństwie. Taki konformizm oznacza upodobnienie (uniformizację) przekonań i zachowań członków grup społecznych, dzięki czemu może być utrzymana ich ciągłość i równowaga wewnętrzna (integracja). Konformizm społeczny jako pewien „stan rzeczy” może się przejawiać w formie powierzchownego przystosowania się do wartości, norm i wzorów zachowań lub w formie ich częściowej, a nawet pełnej internalizacji. Konformizm jest rozumiany jako „podporządkowanie się normom i wzorom grupy społecznej, do której dana jednostka należy lub którą przyjmuje jako grupę odniesienia” (Tarkowska 1999: 70).